

Kapitola 12

Velká Británie v české zahraniční politice

Zuzana Kasáková

VELKÁ BRITÁNIE V ČESKÉ ZAHRA NIČNÍ POLITICE: VÝCHODISKA A POLITICKÝ KONTEXT

Vztahy Spojeného království Velké Británie a Severního Irska (Velká Británie) a České republiky byly i v roce 2012 na velmi dobré úrovni. Tomuto vývoji do značné míry napomohla skutečnost, že ve vládách obou zemí i nadále hlavní roli hrály ideologicky blízké pravicové strany. Na druhé straně je nutné zdůraznit, že ačkoli názorová blízkost Občanské demokratické strany a Konzervativní strany se na konci roku 2010 promítla do ustavení posíleného politického dialogu a tento dialog byl zdůrazněn i v samotné Koncepci zahraniční politiky (2011), jeho význam zůstává především v symbolické rovině.

I přes strategickou reflexi vzájemných vztahů nebyla ani v roce 2012 bilaterální spolupráce České republiky a Velké Británie akcentována v politické diskusi o podobě české zahraniční politiky a jejího naplňování. A to navzdory tomu, že hlavními tématy této debaty se staly otázky, jež byly řešeny v kontextu Evropské unie a jež patřily mezi zásadní aspekty dvoustranných česko-britských vztahů. Nazíráno optikou směřování české zahraniční politiky jako takové vyvstala v politické debatě potřeba vládních a opozičních politických stran vyjádřit svůj postoj k roli České republiky v EU. Štěpící čára nebyla vedena v linii vláda–opozice, nýbrž v rovině podporovatelů evropské integrace a jejich odpůrců.

Absenci politické debaty ohledně česko-britských vztahů potvrdila i předvolební kampaň historicky prvních přímých voleb prezidenta České republiky, která probíhala na sklonku roku 2012. Přestože zahraničněpolitické otázky se v kampani objevily, konkrétní naplňování vztahů České republiky a Velké Británie artikulováno nebylo.

VELKÁ BRITÁNIE V ČESKÉ ZAHRANIČNÍ POLITICE: UDÁLOSTI A AGENDA

Intenzita vzájemných vztahů nahlížena perspektivou oficiálních návštěv nedosáhla roku 2012 takové úrovně jako v roce 2011, ve srovnání s předchozími lety nedochází ale k zásadnější změně. Blízkost postojů na nejvyšší úrovni zejména v oblasti podpory jednotného trhu a budoucího směřování evropské integrace byla deklarována schůzkou Davida Camerona a Petra Nečase v Londýně (29. února–1. března) a následně společnou cestou obou politiků na zasedání Evropské rady v Bruselu. Tento evropský summit byl důležitý z hlediska podpisu *Smlouvy o stabilitě, koordinaci a řízení v hospodářské a měnové unii* (Fiskální pakt), ke které se ale Česká republika ani Velká Británie nepřipojily. V Londýně český premiér mj. vystoupil s přednáškou týkající se vnitřního trhu a jeho významu pro zajištění ekonomického růstu v Evropě na prestižní London School of Economics and Political Science.

Na úrovni ministrů došlo k několika schůzkám nejen ve Velké Británii, ale rovněž v České republice. Na konci ledna 2012 se ministr zemědělství Petr Bendl v Praze sešel s britským ministrem zemědělství a potravinářství Jimem Paicem. Hlavním předmětem jednání se stala evropská témata – nastavení Společné zemědělské politiky po roce 2013 a Fiskální pakt. Na toto setkání čistě v bilaterálním rámci oba ministři navázali o dva měsíce později v Bruselu v rámci schůzky zemí tzv. *like-mindedgroup* v oblasti reformy Společné zemědělské politiky, která proběhla v rámci zasedání Rady pro zemědělství. V březnu se uskutečnilo setkání britského ministra obchodu a investic (*Minister of State for Trade and Investment*) Lorda Greena a ministrem obchodu a průmyslu Martinem Kubou. Tématem jednání byly evropské otázky, zejména jednotný trh, jaderná energetika a také britské investice v České republice. Lord Green se poté setkal s představiteli Britské obchodní komory a také v rámci diskusního fóra společnosti *Economia* s předními českými podnikateli a zástupci velkých firem.¹ V srpnu navštívil Velkou Británii ministr školství Petr Fiala, kde se zúčastnil zakončení letních olympijských her.

K tradičním návštěvám Velké Británie patří pracovní a konferenční cesty prezidenta Václava Klause. V roce 2012 se uskutečnily tři. V květnu se český prezident sešel s politikem Konzervativní strany Lordem Lawsonem, poté přednesl projev v britském konzervativním think tanku Bruges Group a následně se zúčastnil panelové diskuse zabývající se tématem krize eura pořádané v rámci 9. *Credit Suisse Salonu*. V červenci byl V. Klaus přítomen zahájení letních olympijských her. O čtyři měsíce později představil v Dolní komoře britského parlamentu anglické vydání knihy *Evropská integrace bez iluzí*. Za zmínku také stojí návštěva arcibiskupa Dominika Duky a náčelníka Generálního štábu Armády ČR na počátku května v Londýně, kde uctili památku československých vojáků a letců, kteří v Británii bojovali za druhé světové války.

Pokračovaly také kontakty na úrovni parlamentní diplomacie. Během roku se uskutečnily tři návštěvy orgánů Senátu PČR ve Velké Británii. V květnu proběhla v kontextu projednávání otázky používání údajů jmenné evidence cestujících (PNR) v rámci boje s terorismem a organizovaným zločinem cesta Stálé komise Senátu pro

ochranu soukromí. O měsíc později zavítala do V. Británie delegace Výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice. Senátoři se sešli nejen s představiteli ministerstev kultury a školství a obou komor britského parlamentu, ale také se zástupci skotského parlamentu a severoirského shromáždění. V říjnu navštívila Londýn delegace Výboru pro hospodářství, zemědělství a dopravu. Předmětem jednání s partnerskými výbory v britském parlamentu a s představiteli ministerstva dopravy byly otázky vnitřního trhu, zaměstnanosti, reformy Společné zemědělské politiky a dopravy.²

Dvoustranné vztahy v souvislosti s EU

Evropská dimenze vzájemných vztahů České republiky a Velké Británie byla obdobně jako v roce 2011 ovlivněna názorovou blízkostí ODS a konzervativců. Jejím projevem se stalo odmítnutí podpisu Fiskálního paktu v březnu, přestože Česká republika se na rozdíl od V. Británie snažila zpočátku vystupovat jako stát, který svůj souhlas s novou smlouvu může dát pouze po důkladném přezkoumání jejího textu (byl k dispozici na počátku roku 2012) a vnitrostátní konzultaci. Navíc v lednu ODS v součinnosti s Věcmi veřejnými ve vládě přes nesouhlas proevropsky orientované TOP 09 prosadila uskutečnění referenda v případě, že by smlouvu vláda podepsala. Tento krok umocnil již od roku 2011 vyostřené vztahy ve vládní koalici. Odmítnutí Fiskálního paktu jen rozkol prohloubilo. Představitelé TOP 09 opět akcentovali své obavy z izolace České republiky v EU z důvodu nepodepsání nové smlouvy. V tomto názoru ji podporovala i opoziční ČSSD.³

V kontextu debaty o Fiskálním paktu Česká republika i Velká Británie vyzdvihovaly nutnost zaměřit se na dokončení vnitřního trhu, který obě země považují za základní platformu pro zajištění ekonomického růstu v EU. Jelikož tento názor sdílelo dalších deset členských států EU (Nizozemsko, Švédsko, Finsko, Estonsko, Lotyšsko, Slovensko, Španělsko, Irsko, Itálie a Polsko), byl na konci února v tomto duchu vypracován „Plán pro růst v Evropě“. Plán byl ve formě dopisu zaslán stálému předsedovi Evropské rady a předsedovi Evropské komise s žádostí o přijetí nezbytných kroků, na jejichž základě by bylo vybudování jednotného vnitřního trhu dokončeno.

Důraz na vnitřní trh a posílení konkurenceschopnosti EU, klíčová témata jak pro Českou republiku, tak Velkou Británii, byl oběma zeměmi reflektován i v rámci projednávání víceletého finančního rámce. Česká republika s Velkou Británií spolupracovala v rámci tzv. *like-minded group*, jejímž cílem bylo zajistit v novém finančním rámci efektivnější využívání prostředků z evropského rozpočtu. V kontextu těchto debat se obě země shodovaly rovněž na nutnosti snížení administrativní náročnosti ve všech oblastech činnosti EU. Určitou míru shody bylo možné zaznamenat také v nastavení finančně náročných sektorových politik – Společné zemědělské politiky a kohezní politiky. V případě prvně jmenované šlo zejména o otázku zastropování přímých plateb podle velikosti podniku. U kohezní politiky obě země zdůrazňovaly nutnost dodržování principu koncentrace při využívání prostředků z evropských fondů, jinými slovy, finanční podpora by měla být určena na rozvoj méně vyspělých regionů v EU.⁴

Dalším tématem projednávaným v rámci EU, ke kterému se obě země různou měrou stavěly kriticky, byla bankovní unie. Česká kritika se soustředila na přílišnou cent-

realizaci bankovního dohledu a společný byl pak nesouhlas s poměrem hlasování v Evropském orgánu pro bankovníctví. Přestože v prosinci 2012 byly schváleny ústupky nejen v oblasti hlasování, ale i omezení dohledu na tzv. systémové banky, Velká Británie na rozdíl od ČR odmítla pozměněný návrh bankovní unie podpořit.⁵

Obdobné postoje obou zemí lze vysledovat v oblastech Východního partnerství a podpory rozšiřování Evropské unie. Nejedná se ale o postoje totožné. Přestože V. Británie projekt Východního partnerství podporuje, nezapojuje se do jeho realizace tak intenzivně jako Česká republika. V případě rozšiřování lze politickou shodu nalézt pro oblast západního Balkánu, zatímco rozdíly je možné vysledovat ve vztahu k Islandu, vůči kterému Británie zastávala obezřetnější postoj, vyplývající z dopadů ekonomické krize.⁶

Významnou otázkou relace vzájemných vztahů se stalo i projednávání používání údajů jmenné evidence cestujících v rámci boje s terorismem a organizovaným zločinnem. Schválení odpovídající směrnice je jednou z priorit britské vlády a za tímto účelem se snaží vyvíjet iniciativu. V kontextu PNR se řešily otázky uchovávání dat, zda je používat nejenom mimo rámec EU, ale i uvnitř Unie. Česká republika zastává v této otázce pragmatičtější postoj, není příliš ochotna podpořit využívání údajů v rámci EU.⁷ Přestože se očekávalo, že směrnice bude schválena nejpozději v roce 2012, nestalo se tak, a zůstává otázkou, zda členské země a evropské instituce naleznou odpovídající kompromis.

V roce 2012 byla v česko-britských vztazích akcentována otázka jaderné energie. Obě země se shodují na nutnosti zachovat jadernou energii jako důležitou součást energetického mixu nejen v rámci národních států, ale i na evropské úrovni. Shodli se na tom ministři Kuba a Lord Green při jeho pražské návštěvě. Oba politici dokonce zdůraznili potenciál prohloubení vzájemné spolupráce v oblasti jaderné energetiky, který nabízejí plánovaná dostavba britské elektrárny Hinkley Point a rozšíření kapacit Temelína. V praktické rovině se společné zájmy v této oblasti projeví v účasti České republiky a Velké Británie na neformálním summitu skupiny šestnácti zemí (ČR, Velká Británie, Francie, Švédsko, Finsko, Nizozemsko, Bulharsko, Slovensko, Rumunsko, Polsko, Maďarsko, Slovinsko, Španělsko a pobaltské země), který proběhl v únoru v Paříži. Cílem těchto neformálních setkání je vymezit základní linie evropské energetické politiky.⁸

Bezpečnostní vztahy

Česko-britská spolupráce v oblasti bezpečnostních vztahů nedoznala oproti loňskému roku výraznějších změn a zůstává na dobré úrovni. Z hlediska České republiky a jejích vztahů s Velkou Británií v bezpečnostní oblasti hraje důležitou roli skutečnost, že v Praze zůstává i nadále přítomen vojenský přidělenec Velké Británie, přestože do jeho kompetence nespadá pouze naše země, ale i dalších sedm států v regionu.⁹

V kontextu úsporných opatření V. Británie svou pozornost i nadále zaměřovala zejména na podporu multilaterálních projektů. Bezpečnostní vztahy obou zemí v roce 2012 lze tak vymezit na základě čtyř hlavních linií. Za první lze označit pokračující spolupráci českých a britských vojenských specialistů v rámci programu BMATT

(*British Military Advisory and Training Team for Central and Eastern Europe*), jež od roku 2000 probíhá ve Vyškově a zaměřuje se na výcvikáře pro peacekeeping. Program probíhá dvojí formou. Jednu rovinu tvoří kurzy realizované přímo ve Vyškově, druhou pak tzv. výjezdové týmy (*In-Country Training Teams*), které zajišťují výcvik pro mírové operace ve vybraných zemích – roku 2012 proběhly např. v Gruzii, Kazachstánu či Kosovu.¹⁰

Druhou linii vzájemných vztahů představují cvičení a přehlídky vzdušných sil, které se uskutečnily v rámci NATO. Na počátku září 2012 se poprvé v ČR konalo cvičení vzdušných sil NATO *Ramstein Rover* (název dle základny NATO ve Spolkové republice Německo). Vyjma českých a britských zástupců se ho zúčastnili také příslušníci vojenských sil z Německa či USA.¹¹ Významnou akcí jsou Dny NATO v Ostravě, jež proběhly ve dnech 22.–23. září. Velká Británie tuto přehlídku považovala za velmi prestižní a vyslala jeden z největších kontingentů včetně své proslulé akrobatické skupiny *Red Arrows* působící v rámci Královského letectva (RAF).¹² V souladu s přijatými opatřeními nedošlo k obnovení cvičení vzdušných sil *Létající nosorožec* (*Flying Rhino*), které představovalo bilaterální rovinu vzájemných vztahů a které bylo z britského podnětu po osmi letech v roce zrušeno 2011.

Další oblastí, v níž obě země spolu i nadále spolupracují, je ochrana před zbraněmi hromadného ničení – chemickými, biologickými, radiačními a jadernými (CBRN Defence). Jde o bilaterální spolupráci, jež probíhá v multilaterálním kontextu NATO, v rámci Spojeneckého sboru rychlé reakce ARRC (*Allied Rapid Reaction Corps*) v Liberci. Za poslední, čtvrtou linii vzájemné kooperace lze označit jazykové a odborné kurzy. Ekonomické důvody vedly Českou republiku k omezení účasti příslušníků Armády ČR na těchto kurzech ve Velké Británii. Lze očekávat, že i v budoucnu se bude tato linie spolupráce utlumovat. Účast českých zástupců by měla pokračovat především ve velmi specializovaných odborných kurzech, které budou mít pro Armádu ČR vysokou přidanou hodnotu.¹³

Ekonomické a kulturní vztahy

Ve srovnání s předchozími lety zaznamenaly ekonomické vztahy mezi oběma zeměmi v roce 2012 větší intenzitu. Pokračuje tak trend kontinuálního nárůstu vzájemného obchodu. Pro Českou republiku se Velká Británie stala pátým největším exportním trhem a čtrnáctým největším dovozním trhem. Po Spolkové republice Německo a Slovensku zůstává V. Británie i nadále třetí nejefektivnější relací našeho zahraničního obchodu.¹⁴ Přestože dochází k nárůstu obchodní výměny mezi oběma zeměmi, byla vzájemným ekonomickým vztahům věnována v roce 2012 větší pozornost než v roce předchozím. Ve Velké Británii probíhala kampaň, jejímž cílem bylo zvýšit povědomí britských firem o investičních příležitostech v České republice a v celém středoevropském regionu.¹⁵ Její součástí se stal také seminář o investicích v ČR, který proběhl koncem listopadu 2012 na českém velvyslanectví. Důraz na investice byl kladen v souvislosti s novelizací zákona o investičních pobídkách, ke které bylo přistoupeno v rámci vládní politiky posilování globální konkurenceschopnosti České republiky. Význam této otázky podtrhuje i výše zmíněné vystoupení premiéra P. Nečase na in-

vestičním fóru v Londýně a návštěva britského ministra obchodu a investic v Praze, v jejímž rámci byla problematika britských investic v ČR předmětem dvoustranných jednání mezi Lordem Greenem a M. Kubou.¹⁶

Tradičně dobré vztahy panují mezi oběma zeměmi v oblasti kulturní diplomacie. Hlavním tématem roku 2012 se staly olympijské hry v Londýně a s nimi spojená propagace České republiky. V rámci akce Czech Open 2012, která probíhala v londýnské čtvrti Islington od jara do počátku září, byla ČR prezentována jako země s bohatou kulturní a sportovní historií. V době konání olympiády zde byl postaven Český dům, jenž se stal základnou pro fanoušky českých sportovců a kromě přímých přenosů z jednotlivých olympijských sportů přinášel řadu doprovodných akcí. Velký ohlas vzbudil Český dům nejen svým designem, ale rovněž instalací tzv. *London Booster* – červeného dvoupatrového autobusu, který dělá kliky, od sochaře Davida Černého. „Socha“ byla umístěna před Českým domem. Zahraniční média zařadila Český dům mezi nejlepší olympijské domy v Londýně. Na realizaci se podílelo České centrum především ve spolupráci s Českým olympijským výborem, ZÚ ČR v Londýně, Magistrátem hl. m. Prahy, Islington Council a Česko-britskou obchodní komorou.¹⁷

Obdobně jako v předchozích letech se významnou součástí kulturních vztahů staly akce připomínající události druhé světové války. V tomto kontextu byla v Londýně organizována tzv. série *Target: Heydrich*, která se formou výstav, přednášek a promítání dokumentárního filmu zaměřila na události z roku 1942 – operaci Anthropoid a vyhlazení Lidic. Londýn si také v roce 2012 připomněl osobnost Václava Havla. V únoru se uskutečnil vzpomínkový večer prezentující Václava Havla jako dramatika a prezidenta. Akce se zúčastnili představitelé české i britské vlády, členové britského parlamentu, princ z Walesu či přední britský herec Jeremy Irons. Na podzim proběhla na zastupitelských úřadech České republiky a Slovenska výstava fotografií ČTK, mapující osobnost bývalého českého prezidenta od konce osmdesátých let 20. století do roku 2011.

I v roce 2012 nezůstaly při udílení ceny *Gratias Agit* opomenuty osobnosti působící ve Velké Británii. Laureáty se tentokrát stali architektka Eva Jiříčná a hudební skladatel, dirigent a pedagog Antonín Tučapský.

VELKÁ BRITÁNIE V ČESKÉ ZAHRA NIČNÍ POLITICE: IDENTIFIKACE A CHARAKTERISTIKA KLÍČOVÝCH AKTÉRŮ

Vzhledem ke komplexnosti vztahů České republiky a Velké Británie umocněných členstvím obou zemí v Evropské unii se do procesu tvorby české zahraniční politiky zapojilo široké spektrum aktérů na různých úrovních rozhodování. Ve srovnání s předchozími lety nedošlo v této oblasti k výraznější změně. Důležitým aktérem české zahraniční politiky vůči V. Británii tak zůstává Ministerstvo zahraničních věcí ČR a jeho součástí – Odbor severní a východní Evropy, Odbor bezpečnostní politiky, odbory zabývající se záležitostmi EU a Odbor veřejné diplomacie. Na utváření české zahraniční politiky se podílely i další organizační složky MZV – Zastupitelský úřad v Londýně, Stálé zastoupení v Bruselu a České centrum v Londýně. Významnou roli sehrá-

val i Úřad vlády ČR. V závislosti na projednávané problematice byla zapojena i další, sektorová ministerstva. Například v oblasti bezpečnostní agendy se jednalo o Ministerstvo obrany ČR a Armádu ČR, v rámci ekonomických vztahů pak také o Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR a jeho příspěvkovou organizaci CzechInvest. Zapojena byla rovněž řada dalších substátních a nestátních aktérů (např. Magistrát hl. m. Prahy, Česko-britská obchodní komora). Parlament ČR ve tvorbě zahraniční politiky zaujímal svou tradiční roli a vstupoval do tohoto procesu pouze v obecné rovině projednáváním vládních návrhů, zahraniční cesty vybraných výborů do Velké Británie se v této oblasti zásadnějším způsobem neprojevaly.

ČESKÁ ZAHRA NIČNÍ POLITIKA VŮČI VELKÉ BRITÁNII V MEDIÁLNÍM A VEŘEJNÉM PROSTORU

Agenda česko-britských vztahů se obdobně jako v předchozím roce stala předmětem debaty, byť omezené, v českém mediálním a veřejném prostoru. Nejdůležitějším tématem byla problematika dalšího směřování evropské integrace v kontextu dluhové krize v eurozóně a podpisu Smlouvy o stabilitě, koordinaci a řízení v hospodářské a měnové unii. Určitá pozornost byla věnována i otázce vyjednávání víceletého finančního rámce a vytváření bankovní unie. Ani tentokrát ale vzájemné vztahy České republiky a Velké Británie nepředstavovaly základní osu argumentace. Na druhé straně lze konstatovat, že obdobně postoje obou zemí akcelerovaly diskusi o směřování české zahraniční politiky.

Velké mediální pozornosti se těšily XXX. letní olympijské hry v Londýně.

ZÁVĚR

Obdobně jako v předchozích letech i v roce 2012 stěžejním rámcem bilaterálních česko-britských vztahů zůstává evropská úroveň spolupráce. Mezi klíčová témata, která byla v kontextu EU řešena, patřily opět otázky, o kterých se diskutovalo již v předchozích letech v souvislosti s řešením dopadů ekonomické krize a krize eurozóny. Novum v tomto smyslu byl návrh na vytvoření bankovní unie. Rovněž vymezení jaderné energie jakožto důležitého tématu vzájemných vztahů bylo oproti dřívějším letům více akcentováno. V rámci intenzivnější přípravy na nové finanční období byly obě země také zapojeny do jednání o víceletém finančním rámci. V rámci vymezených témat Česká republika i Velká Británie vždy kladly důraz na zajištění konkurenceschopnosti EU a s ní úzce spojené dokončení vnitřního trhu. Problematika prohlubování evropské integrace se obdobně jako v roce 2011 stala hlavním předmětem politické i veřejné diskuse, i když konkrétní naplňování česko-britských vztahů nehrálo v této debatě žádnou roli.

V oblasti bezpečnostní spolupráce pokračuje trend posilování multilaterální spolupráce, obdobně roste vzájemná obchodní výměna a kulturní diplomacie i nadále vyvíjí velice intenzivní činnost. Obecně lze tedy konstatovat, že pokračoval trend naplňo-

vání multilaterální diplomacie, ať již v rámci EU či NATO, jakožto nezbytné součásti vztahů bilaterálních.

V důsledku větší dynamiky vzájemných vztahů, ke které došlo roku 2011 a která sice ve sledovaném roce přetrvávala na vysoké úrovni rozhodování jen omezeně (na rozdíl od expertní či pracovní úrovně), i nadále docházelo k zapojování celé řady aktérů do tvorby zahraniční politiky.

Poznámky

- ¹ MZV ČR: *Zahraniční politika ČR I–III/2012*. Praha: Odbor administrativy a zpracování informací, Ministerstvo zahraničních věcí, duben 2012.
- ² MZV ČR: *Zahraniční politika ČR IV–VI/2012*. Praha: Odbor administrativy a zpracování informací, Ministerstvo zahraničních věcí, červenec 2012; MZV ČR: *Zahraniční politika ČR X–XII/2012*. Praha: Odbor administrativy a zpracování informací, Ministerstvo zahraničních věcí, leden 2013.
- ³ ČTK, 4. 3. 2012.
- ⁴ Rozhovor se zástupcem Ministerstva financí ČR, 26. 2. 2013.
- ⁵ Rozhovory se zástupci Úřadu vlády ČR, 22. 2. 2013 a 7. 5. 2013.
- ⁶ Rozhovor se zástupcem Úřadu vlády ČR, 22. 2. 2013; rozhovor se zástupcem Ministerstva zahraničních věcí ČR, 15. 5. 2013.
- ⁷ Rozhovor se zástupcem Ministerstva vnitra ČR, 30. 4. 2013.
- ⁸ MZV ČR: *Zahraniční politika ČR I–III/2012*, op. cit.; ČTK, 14. 3. 2012.
- ⁹ Rozhovor se zástupcem Ministerstva obrany ČR, 5. 4. 2013.
- ¹⁰ *British Military Advisory Training Team in the Czech Republic*. On-line: www.gov.uk/british-military-advisory-training-team-in-the-czech-republic.
- ¹¹ *Letouny NATO při cvičení Ramstein*. iHNED.cz, 10. 9. 2012. On-line: zpravy.ihned.cz/c1-57412150-letouny-nato-v-akci-zacala-ostra-cast-cviceni-ramstein-rover-2012#fotogalerie-gf379424-8-1974590.
- ¹² *Dny NATO v Ostravě 2012*. Speciál. Natoaktual.cz, 20. 9. 2012. On-line: www.natoaktual.cz/dny-nato-v-ostrove-039-/na_zpravy.aspx?c=A120820_165558_na_zpravy_m00.
- ¹³ Rozhovor se zástupcem Ministerstva obrany ČR, 5. 4. 2013.
- ¹⁴ ZÚ Londýn: *Souhrnná teritoriální informace Velká Británie*, stav ke 2. 4. 2012. On-line: www.businessinfo.cz/cs/clanky/velka-britanie-zakladni-informace-o-teritoriu-19032.html.
- ¹⁵ Rozhovor s J. E. paní SianMacLeod, velvyslankyní Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku, 31. 5. 2013.
- ¹⁶ ČTK, 14. 3. 2012.
- ¹⁷ On-line: www.businessdesigncentre.co.uk/czech.